

גייסות משולבים

בשנותיה הקשות של האינתיפאדה השנייה שימש מנחם פינקלשטיין כפרקליט הצבאי הראשי. בתפקידו הוא נדרש לעמוד על המשמר בצורך להקפיד על ערכי מוסר ומשפט בעת הפעלת כוח. ספר חדש פרי עטו מלמד בין היתר כיצד גייס לטובת טיעונו המשפטיים את עמדותיו המוסריות של נתן אלתרמן

מנחם מאוטנר



פרופ' מנחם מאוטנר, הקתדרה למשפט אזרחי השוואתי ולתורת המשפט ע"ש דניאל רובינשטיין, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב

הטור והמכתב על כריכת הספר). הספר עוסק בטור רים שפירסם אלתרמן מאז קום המדינה ועד שנות ה־60 בנושאי צבא וביטחון (אלתרמן פירסם כ־700 טורים בין השנים 1943–1967).

מהספר עולה דמותו של אלתרמן כמי שמצד אחד מחויב בכל נפשו למאמץ הלאומי של בניית צבא, אך מצד שני תובע להקפיד על רמה מוסרית גבוהה בהפעלת הצבא. בשביל אלתרמן, כותב פינקלשטיין, "חוסן צבאי וחוסן מוסרי – חד הם". אלתרמן, כמו

בן־גוריון, הבין היטב שעם כל חשיבותה של המקצוענות בפעולת הצבא, הדבר המכריע באמת ביצירת ההצלחה הצבאית, ובמיוחד במצבים קשים, הוא ערכי החייל ורוחו. הספר עוסק בשורה של אירועים שבהם היה מעורב הצבא ושעליהם הגיב אלתרמן בטוריו, ובהם: הריגת ילד ערבי באום אל פאחם; משפט השדה שנערך ביוני 1948 למאיר טוביאנסקי, שבעקבוֹר תיו הוצא להורג אך נוקה אחר

באוקטובר 1948, בעת כיבוש כפר באזור בית גור, ברין, הרגו חיילי צה"ל עשרות אזרחים ערבים. נתן אלתרמן, שהדבר נודע לו, כתב את אחד הטורים הנוקבים ביותר שלו אי פעם – "על זאת". אלתרמן גינה את ההרג תוך שהשתמש במילים חריפות כמו "פשע מלחמה" ו"רצח". דוד בן־גוריון, שקרא את הטור, כתב לאלתרמן יומיים אחר כך: "יישר כוחך על התוקף המוסרי ועוז הביטוי של טורך... היית לפה למצפון האנושי... אין טור משוריין בציד צבאנו

העולה על [טורך] בכוחו הלך־חם". ובן־גוריון הוסיף: "אני מבקש רשותך להדפיס טור זה... בהוצאת משרד הבטחון במאה אלף [עותקים] ולחלקו לכל איש צבא בישראל". אכן כך קרה: טורו של אלתרמן ומכתבו של בן־גוריון חולקו לחיילי צה"ל באשר הם.

הטור "על זאת" ומכתבו של בן־גוריון הם שיא ספרו החדש של אלוף (מיל) ד"ר מנחם פינקלשטיין, "הטור השביעי וטוהר הנשק" (בצדק מופיעים

הספר עוסק בטורים שפירסם אלתרמן מאז קום המדינה ועד שנות ה־60 בנושאי צבא וביטחון, וקושר לראשונה בין טוריו לבין אירועים משפטיים. עולה ממנו חשיבותם המכרעת של המשפט, המוסר וערכי החייל ורוחו לצבא

“העצמי האמיתי” שלו צריך לשאול את עצמו: “מה באמת אהבת עד עתה, מה משך ושבה את נפשך”. ברוח הדברים האלה, מה מקור האהבה והמשיכה של פינקלשטיין לאלתרמן? פינקלשטיין מספק את התשובה לקוראיו: בין השנים 2000–2004 שימש

כך מכל אשמה; פעולת קיביה באוקטובר 1953; הפעלת הממשל הצבאי; ההרג בכפר קאסם באוקטובר 1956, המשפט שבעקבות ההרג הזה, והחנינה שלה זכו המורשעים.

בכל הטורים האלה מביע אלתרמן עמדות חד-משמעיות: בזכות ההקפדה על רמה מוסרית גבוהה בהפעלת הצבא; נגד שימוש בנשק לפגיעה בלתי מוצדקת באזרחים; נגד ביזוי, השפלה ורדיפה של האזרחים הערבים של המדינה במסגרת הממשל הצבאי (שבוטל רק בשנת 1966); בעד חופש המידע וחופש הביטוי; נגד הסתרת מעשי עוולה ובעד חשיפת אשמים ומיצוי הדין עימם; נגד מתן חסיונות לאשמים; נגד שימוש במושלים מכובסות לתיאור אירועים ובעד קריאה לאירועים בשם האמיתי, לרבות “פשע מלחמה”, “רצח” ו”פוגרום”; נגד הטיעון שלפיו חשיפת כשלים נורמטיביים עשויה לפגוע במורל הצבא; נגד הסתרות מאחורי הכסות של טיעון “ביטחון המדינה”.

אלתרמן תובע שוב ושוב מראשי הצבא ומהמנהיגות הפוליטית של המדינה כאחד לגלות רגישות מוסרית ולפעול בתקיפות כדי לעקור מן השורש תופעות של כשלים מוסריים. עם זאת, הוא מבין שבמקרים של כשלים כאלה אין להסתפק רק בתגובה המשפטית. לא פחות חשובות בעיניו, ואולי אפילו יותר, הן הפעולה החינוכית והפעולה של בניית תרבות צבאית ותרבות לאומית המבוססות על רמה מוסרית גבוהה. המשפט הוא רק “מושכל ראשון” הוא כותב; לצד הפעלת המשפט יש לנקוט את הפעולה החינוכית והפעולה התרבותית.

במקום אחר טענתי שגדולת מפעלו של בית המשפט העליון בשנות ה-50 היתה בכך שהצליח להשריש ערכים של זכויות אדם במרכזה של תרבות קולקטיביסטית של “בניין אומה”. ספרו של פינקלשטיין מגלה שאנשים כמו אלתרמן היו בני ברית חשובים של בית המשפט במפעלו.

•••

פרידריך ניטשה כתב שאדם המבקש להכיר את



כריכת הספר “הטור השביעי וטוהר הנשק” (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2011), עמודים 286

בתפקיד הפרקליט הצבאי הראשי. אלה היו שנותיה הקשות של האינתיפאדה השנייה. כפצ”ר הוא נדרש להתעמת שוב ושוב עם מפעילי הכוח הצבאי כדי לחשקם במוסרות המשפט והמוסר (חלק מהסוגיות המשפטיות שהתעוררו בתוך כך נדונות

ואנשי הגות – יוצרי התכנים התרבותיים שאותם מפעילים המבקרים החברתיים.

אלתרמן העולה מבין דפי ספרו של פינקלשטיין הוא מבקר חברתי מעורב. דומה לו ס' יזהר, שבנובמבר 1948 פירסם את "השבוי" ובמאי 1949 את "חרבת חזעה", שתי יצירות מופת שתיארו באופן נוקב את נהגות בעייתית של לוחמי צה"ל (שתי היצירות נלמדו במערכת החינוך משך שנים. ב-1959 קיבל יזהר את פרס ישראל).

ברמה נמוכה יותר של יכולת הפעולה המוסרית נמצאים בתי המשפט (ומשפטנים מעשיים הפועלים בשירות המדינה). בתי משפט הם חלק ממנגנוני הכוח של המדינה. לשם המשך פעולתם הם תלויים בשימור הלגיטימציה שלהם אל מול רשויות המדינה האחרות ואל מול אזרחי המדינה בכללותם (הצורך של בתי משפט בשימור הלגיטימציה שלהם הוא טעם חשוב לקיומה של דוקטרינת אי-השפייטות: במצבים שבהם פסיקה של בית משפט בהתאם לערכי המשפט עשויה לחתור קשות תחת הלגיטימציה שלו, דוקטרינת אי-השפייטות מאפשרת לבית המשפט להשתחרר מהצורך להכריע). אם להשתמש במינוח של הפילוסוף אלסדייר מקינטאיר, בתי משפט צריכים לפעול במונחי הערכים ה"פנימיים" שלהם (ערכי התרבות המשפטית, שהם "גבוהים" בדרך כלל מערכי התרבות היומיומית, זו שמחוץ למשפט), ואולם יכולתם לעשות כן מקוזזת על ידי הצורך שלהם להביא בחשבון גם ערכים "חיצוניים", שעניינם התלות של בתי המשפט ברשויות המדינה האחרות ובדעת הקהל. השניות הזו בפעולתם של בתי משפט גורמת לכך שהם אמנם יוצאים לא אחת בפסיקות המנוגדות להמיית הלב של "ההמון" (למשל פסיקות להגנת מיעוטים לאומיים, דתיים ומיניים), אך מנגד הם מוציאים תחת ידיהם לעיתים גם פסיקות מחפירות (דרד סקוט, קורמטסו).

ברמה הנמוכה ביותר של יכולת הפעולה המוסרית נמצאים בדרך כלל בני האדם "הרגילים". אמנם, לעיתים נמצאים בני אדם כאלה המצליחים לגלות אומץ לב מוסרי רב (כדוגמאות בולטות ניתן להצביע על חסידי אומות העולם ועל הסטודנטים חברי קבר צת "הוורד הלבן", שיצאו (בנאיביות נוראה) למיגור משטרו של היטלר). ואולם בדרך כלל אין אנו מצפים מבני אדם רגילים לגלות רמה מוסרית שמעבר למי-

בספר). "לומר 'לא' לכוח" אינה משימה קלה אף פעם; בטח לא בנסיבות של עימות אלים. פינקלשטיין גייס לטובת טיעונו את עמדותיו המוסריות התקיפות של אלתרמן, המנוסחות בלשון נוקבת ועזת ביטוי, כדי לשכנע כי לא רק שניתן להפעיל כוח צבאי במשולב עם הקפדה על המשפט והמוסר, אלא גם שהמשפט והמוסר תורמים להפעלה מוצלחת של הכוח. הספר שלפנינו נולד אפוא בימים הקשים ההם של ראשית שנות האלפיים.

•••

אני מציע הבחנה בין שלוש רמות של המעלה המוסרית: זו של המבקר החברתי; זו של בתי משפט (ומ-



צילום: פלאש 90

משפטן מעשי בשירות המדינה. פינקלשטיין בימיו כפצ"ר

שפטנים מעשיים בכלל); זו של בני האדם "הרגילים". הפילוסוף מייקל וולצר כותב שמקובל לחשוב שביקורת מחייבת ריחוק – המבקר החברתי צריך להיות מנותק אינטלקטואלית ורגשית מהחברה שאותה הוא מבקר. וולצר יוצא נגד תפיסה זאת וטוען כי לאורך ההיסטוריה פעלה שורה ארוכה של מבקרים חברתיים מעורבים, כאלה שפעלו בלב החברות שאותן ביקרו. וולצר מונה בין השאר את אחד העם, ג'ורג' אורוול, גנדי, ונביאי ישראל. סוללי הדרך למבקרים החברתיים, כותב וולצר, הם אנשי הדת והנביאים, מורים, סופרים, משוררים, היסטוריונים

באית בת עשרות השנים – מסורת ה"טורים" של אלתרמן, מסורת מכתבו של בן-גוריון לאלתרמן, מסורת סיפוריו של יזהר. ואולם ראוי לזכור כי דווקא בתקופת המסורת הזו הגיע הדור הצעיר בארץ לשיא ההקרבה שלו והוביל את ישראל להישגים צבאיים חסרי תקדים – מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים.

ספרו של אלוף (מיל") ד"ר מנחם פינקלשטיין הוא ספר חשוב, הכתוב מתוך ידע רחב ומגוון, תבונה ואהבה. הספר קושר לראשונה בין טוריו של אלתרמן לבין אירועים משפטיים. חשוב שהספר יהפוך לחלק ממערך החינוך הצבאי. חשוב שיימצא בתרמילו של כל מפקד בצה"ל.

דה ה"בינונית". זאת במיוחד כשהמדובר בבני אדם הפועלים בקבוצות, ובמיוחד כשהקבוצות מורכבות מגברים שמצופה מהם להפעיל אלימות בנסיבות של מלחמה (אכן, מסיבה זו המבחן להצדקת אי-ציות לפקודה הוא מבחן "הדגל השחור" המתנוסס מעל פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל).

פינקלשטיין תיפקד בתקופת האינתיפאדה השנייה כמשפטן מעשי בשירות המדינה. הוא נתבע אפוא לפעול ב"גובה האמצע" שבין זה של המבקרים החברתיים לבין זה של בני האדם הרגילים. התמורה דדותו עם בעלי הכוח היתה עשויה לדרדר אותו ואת המערכת שבראשה עמד אל הרמה הנמוכה יותר, זו של בני האדם הרגילים. כדי להצליח במשימה של

למן קום המדינה היתה המסורת החינוכית בצה"ל ברוח כתיבתו של אלתרמן: הבנה שגם אם אין מנוס מהפעלת האלימות הצבאית, עדיין יש לעשות זאת בגבולות מוסר, המרסנים את מפעילי הכוח וגורמים להם להתחשב באנושיות של הצד השני. האם לאחרונה חל שינוי בכך?

שמירת הגובה המוסרי הנכון בפעולתו ובפעולת המערכת שבראשה עמד הוא גייס לעזרתו את איש המעלה, המבקר החברתי נתן אלתרמן.



למן קום המדינה היתה המסורת החינוכית בצה"ל ברוח כתיבתו של אלתרמן: הבנה שגם אם אין מנוס מהפעלת האלימות הצבאית, עדיין יש לעשות זאת בגבולות מתוחמים היטב של מוסר, המרסנים את מפעילי הכוח וגורמים להם להתחשב באנושיות של אלה שנגדם הם פועלים. האם לאחרונה חל שינוי בכך? דומה כי בתקופת מבצע "עופרת יצוקה" (דצ-מבר 2008-ינואר 2009) החל מסתמן שינוי במסורת הזו. האינדוקטרינציה הצבאית עברה פיצול – היא התחלקה בין קצין חינוך ראשי לבין הרב הצבאי הראשי. האינדוקטרינציה מן הסוג האחרון ביקשה להכניס שינויים מהותיים במסורת החינוכית הצ-



בהוצאת הקיבוץ המאוחד הופיע לאחרונה ספרו של

השופט ד"ר מנחם פינקלשטיין
(הפרקליט הצבאי הראשי לשעבר, אלוף במיל")

הטור השביעי וטוהר הנשק
נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט



במחקר מקיף וראשוני מסוגו, מתחקה המחבר אחר כתיבתו של אלתרמן בממשקים שבין ביטחון, מוסר, משפט וחירויות הפרט, ומטעים כי עקרונות יסוד של רוח צה"ל ושל המשפט הישראלי באים לידי ביטוי נוקב ועקבי בשירי הטור השביעי.

ניתן לרכוש את הספר במחיר מבצע של **55** ש"ח (כולל דמי משלוח) בהוצאת הקיבוץ המאוחד.
טל': 03-5785810-220, שלוחה 03-5785818, פקס: 03-6163978, דוא"ל: sales@kibutz-poalim.co.il